

ПРАВО ТА ІДЕОЛОГІЯ

В. Тутов, професор НЮА України

Правовий реалізм і юридична логіка в США у 20–40 роки ХХ сторіччя *

Коли говорять про використання деякими американськими «правовими реалістами» сучасної для них логіки і семантики, маються на увазі ті ідеї побудови нової не-аристотелівої логіки в душі не-евклідової геометрії, які з'явилися на початку ХХ ст., але привернули увагу відомих теоретиків права тільки в 20–30-ті роки. Якоюсь мірою вони вплинули навіть на психологічне крило реалістів. Дж. Френк визнавав: «У наші дні поява не-евклідової геометрії належить не тільки до математики, а й істотно впливає на міркування в будь-якій сфері»¹. Проте, як «по гарячих слідах» писала американська дослідниця М. Руні, в ті роки ще не було ясно, чи може нова логіка мати якесь використання у правовій сфері, однак загальновідомим фактом вже стало те, що з виданням у 1910 р. тритомних «Основ математики» Б. Рассела і А. Вайтхеда почалася революція в логіці. «Озираючись на 30 років тому, ми бачимо, що 1910 рік може характеризуватися як рік настання нової ери в історії не-евклідової логіки»².

До 1927 р. нова логіка взагалі не привертала помітної уваги юристів. У цьому році проф. В. В. Кук (який був редактором посмертного видання «Фундаментальних концепцій права» В. Хохфельда³ в Йелі, а потім викладав математику в Колум-

* У статті використано матеріали, зібрані під час стажування в США при підтримці Ради Міжнародних досліджень і обмінів (IREX) в 1997 р.

¹ *Frank J. Mr. Justice Holmes and Non-Euclidean Legal Thinking // Cornell Law Quarterly*. – June 1933. – Vol. 17. – P. 573.

² *Rooni M. T. Law and the New Logic // Proceedings of the American Catholic Philosophical Society. Sixteenth Annual Meeting*. – 1942. – P. 192.

³ Про погляди В. Хохфельда детальніше див.: *Тутов В.* Пошуки універсальних концептів прав у англо-американській аналітичній юриспруденції // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25).

бійському університеті, ставлячи завдання дослідження логічних можливостей її застосування в праві, зокрема нової логіки) в адресі з нагоди відкриття Інституту права в Університеті Джона Хопкінса представив програму комплексного дослідження функцій права, яке включало б і використання сучасної математичної логіки. Як відзначала М. Руні, після того, як ця адреса була передрукована в «Журналі Американської асоціації юристів», «стало необхідним для реалізації програми загалом не тільки читати роботи з юриспруденції, зіставляючи їх з не-евклідовськими положеннями, а й повертатися до більш ранніх стадій, щоб з'ясувати значення цих нових установок і значення самого факту їх появи»¹.

Один із шляхів вирішення проблеми Кук вбачав у реформі навчальних планів юридичних шкіл. На його думку, ці плани були неадекватні, оскільки ігнорували нову логіку, зокрема логіку відносності в дусі теорії Ейнштейна. Адже в світлі дарвінівської теорії походження видів і у зв'язку «відмовою електронів підкорятися визнанням законам механіки» вже виявили свою неспроможність не тільки дедуктивна логіка Аристотеля і Евкліда, а й індуктивні методи Ньютона і Мілля². В епоху панування ідей відносності слід відмовитись не тільки від застарілих уявлень про закони природи, але разом із застарілими філософськими принципами потрібно відмовитися і від тих «самоочевидних» принципів, на яких сторіччями засновувалося юридичне міркування. Кук говорив: «Практичний юрист намагається передбачити майбутні події як лікар або інженер, і тому він хоче знати, що буде робити більшість людей, зустрічаючись з фактами, схожими на справу його клієнта. І функція судді полягає не в тому, щоб знайти і проголосити вже існуючий закон, а в тому, щоб дати юридичну визначеність досягнення результату: бажаної соціальної ситуації»³. Кук бачив принципову відмінність своєї концепції функцій права від традиційних уявлень і тому пристрасно пропагував необхідність нової логічної підготовки для розв'язання сучасних юридичних проблем. «Нова система юридичної освіти повинна засновуватися на новій логіці, оскільки вона дозволяє

¹ Root M. T. Вказ. праця. — Р. 193.

² Див.: Cook W. W. Scientific Method and the Law // Amer. Bar Association Journal. — Jan. 1927. — Vol. 13. — Р. 304.

³ Там само. — Р. 308.

краще підготувати адвокатів і суддів до використання юридичної техніки»¹.

Незабаром після виступу Кука відомий суддя Джером Френк привернув широку увагу книгою «Право і сучасна свідомість»². У ній, як і у статті³, присвяченій переосмисленню поглядів Холмса, показав, що нова логіка може модифікувати філософію права. Посилаючись на Шіллера, Д'юї, М. Коена і Кука, Френк у тлумаченні постулатів указує на відмінність між підходом чистої математики і конкретних наук, бо вважає, що аксіоми чистої математики можуть обиратися довільно, тоді як в інших науках цього немає. «Аксіоми зараз розглядаються просто як припущення, жодне з яких не треба перетворювати на святу»⁴. Не-евклідове мислення означає щось інше:

«Встановлення прихованих припущень і готовності до розгляду їх альтернатив; вибір між припущеннями на підставі (а) їх простоти; (б) їх відповідності (прямої чи непрямої через логічні висновки із них) явищам, що спостерігаються; (с) їх цінності як можливих засобів до відкриття інших явищ, які ще не спостерігаються»⁵.

Звичайно, маючи на увазі сказане іншими авторами, Френк не пропонував нового способу мислення. Важливим було те, що цей спосіб мислення був уперше свідомо використаний маститим юристом-практиком. Френк підкреслює свідоме вживання постулатів, між якими є відмінність: «постулати про суще» (is-postulates) і «постулати про бажане» (wish-postulates). Якщо ви свідомо формулюєте постулати про бажане, ви повинні бути так само точними в логічній техніці виведення наслідків, як і в будь-якій іншій науковій теорії. Але важливо пам'ятати, що це ставлення до дійсного або потенційно сущого, а не просто до мислимого, і тому «логічні дедукції з правових постулатів повинні бути релевантні феноменам, що спостерігаються, інакше постулати будуть помилковими»⁶. Довільне або мимовільне приховування «постулатів бажаного» заради

¹ Cook W. W. Вказ. праця. — Р. 308.

² Див.: Frank J. Law and the Modern Mind. — N. Y., 1930.

³ Див.: Frank J. Mr. Justice Holmes and Non-Euclidean Legal Reasoning // Cornell Law Quarterly. — 1936. Vol. 12. — Р. 568–603.

⁴ Там само. — Р. 574.

⁵ Там само. — Р. 576.

⁶ Там само. — Р. 578.

збереження юридичних принципів як «самоочевидних істин» є результат змішування суцього і бажаного. Оскільки ж бажане нерідко належить навіть не стільки до соціальної, скільки до психологічної сфери, в праві й потрібно враховувати психологічний компонент.

Але в тім-то й річ, що Френк вважає недопустимою психологічну самоочевидність істин у праві. Згідно з ним, юридичне мислення керується «є-постулатами» і не має справи з дедукціями з так званих самоочевидних істин. Проте це не означає, що юридичне мислення має справу тільки з тим, що існує зараз — основна увага повинна бути звернена на *досяжність* бажаного на основі того, що дійсно має місце в житті. Саме з цього не-евклідового пункту Френк обговорює сучасне правове мислення. «Сучасна свідомість є свідомість, вільна від дитячих емоційних пілюль... І право, якщо воно йде назустріч потребам сучасної цивілізації, повинне пристосуватися до сучасної свідомості. Воно повинне перестати втілювати філософію, що протистоїть речам. Воно має бути безумовно прагматичним»¹.

В юридичному світі багато представників цього руху часто ототожнювалися з «фактично-мислячою» («fact-minded») школою, що знов-таки примикала до «правового реалізму». Серед прихильників цієї школи М. Руні назвала Л. Л. Фуллера (автора класичної книги «Анатомія права»²), В. Р. Кеннеді (до речі, батька майбутнього президента США), А. Нуссбаума та ін.

Головною проблемою цих юридичних «не-евклідіанців» стала природа істини. Кук сформулював її у вигляді запитання: «На підставі яких критеріїв (tests) ми вирішуємо, чи є деяке положення або доктрина істинними?»³. Перш ніж дати якусь відповідь, важливо зрозуміти, чому Кук вважав необхідним поставити подібне запитання саме в аспекті розв'язання правових проблем.

Потрібно звернутися до інтелектуального контексту епохи. Інтерес до логіки (і психології) у багатьох реалістів виник

¹ *Frank J. Mr. Justice Holmes and Non-Euclidean Legal Reasoning.* — P. 578.

² Див.: *Fuller Lon L. 1) Legal Fictions.* New Haven, 1931; 2) *American Legal Realism // University of Pennsylvania Law Review and American Law Register.* — March, 1934. — Vol. 82. — No. 5. — P. 429–462; 3) *Anatomy of Law.* — N. Y., 1968; *Фуллер Л. Л. Анатомія права / Пер. з англ.* — К., 1999.

³ *Cook W. W. Вказ. праця.* — P. 307.

не тільки під впливом очевидних успіхів цих наук і поширення в 20–30-ті роки ідей логічного позитивізму, біхевіористської психології та психоаналізу. Не менше значення для кардинальних змін у свідомості освіченої спільноти мали філософські наслідки теорії відносності Ейнштейна і поширення математичного інтуїціонізму (Л. Е. Я. Брауер, А. Гейтінг). Усі ці досягнення привели до перегляду найбільш впливового на Заході кантівського розуміння простору-часу і нового розуміння відмінностей між сприйняттями і поняттями.

Згідно з теоріями, що існували від Евкліда до Канта і навіть до початку ХХ ст., обґрунтування геометричних гіпотез могло бути здійснене шляхом просторових вимірів. Отже, висновки з них були похідні зрештою від почуттєвих сприйнять. У цьому аргументі знаходиться теоретико-пізнавальне джерело тяжіння деяких «реалістів» до психологічних обґрунтувань.

Але аргумент міг бути додуманий до кінця, і в такому разі «реалістичний психологізм» повинен був змінитися «реалістичним логіцизмом». Оскільки після Лобачевського, Рімана і Бойяї стало можливим будувати різні геометрії, засновані на прямо протилежних гіпотезах, стало необхідним розрізнявати не тільки кантівське апіорно-перцептуальний, а й концептуальний (теоретично-мислимий) простір, так що почуттєві сприйняття перестали вважатися єдиними засобами верифікації понять.

Ще на початку ХХ ст. професійний філософ С. Александер у книзі «Простір, Час і Божество»¹ передбачав можливість перенесення не-евклідовських метаматематичних пошуків на обґрунтування нових підходів до юриспруденції. Однак його витончені міркування в неосхоластичному дусі не прищепилися на американському ґрунті. Більше визнання одержали ідеї близького до прагматизму філософа Ф. Ч. С. Шіллера.

Згідно з Шіллером, геометричний простір є чистий концептуальний конструкт, заснований на сприйнятті простору і прагнучий до найпростішої системи обчислення поведінки тіл у реальному просторі². Але цей реальний простір дуже далекий від простору геометрів: «Скоріше геометричний прос-

¹ Див.: *Alexander S. Space, Time and Deity*. – London, 1920.

² Див.: *Schiller F. C. S. Axioms as Postulates // Personal Idealism*, ed. by Henry Start. – London, 1902. – P. 113.

тір є не більш ніж припущення, яке ми вважаємо істинним лише остільки, оскільки воно працює»¹. Але оскільки це всього лише припущення, воно може бути змінене відповідно до наших потреб. Наша геометрія, будучи концептуальними конструкціями, подібна до «картин Рафаеля... і є ідеальною інтерпретацією реальності, яку вона перевершує красою і симетрією, але від якої вона зрештою залежить»². Отже, геометричні аксіоми не мають ніякого іншого «необхідного» характеру, крім як у значенні логічного слідування, властивого не тільки одній геометрії, а й усьому людському мисленню³.

У значенні внутрішньої несуперечності питання про реальну достовірність геометрії є неправомірним. Вона залежить від можливої систематизації просторового досвіду засобами геометрії. Іншими словами, «достовірність геометрії є ніщо інше як достовірність, з якою висновок впливає з несуперечливих засновків, і у кожній окремій геометрії вона впливає з визначень»⁴. Ці визначення, припущення і постулати, за Шіллером, не є точними транскрипціями фактів. Їх достовірність лише частково похідна від фактів, оскільки, висловлюючись мовою еволюціонізму, вони є ті «щасливчики», що вижили в процесі соціально-історичної «селекції», яка поширює свою владу і на продукти наших інтелектуальних зусиль.

Шіллер відводив головне місце людському чиннику в пізнанні, вказуючи на помилку об'єктивізму — ігнорувати людський елемент. Наші інтереси похідні від нашого досвіду, визначають наше мислення, так що не тільки наша помилка (*delusion*), а й усе наше сприйняття залежать від того, що ми маємо намір сприймати. Іншими словами, ми досягаємо знання не тому, що здатні на позачуттєву констатацію «чистої думки», але тому, що *ми бажаємо цього*. Так що в нашому роздумі (*thinking*), ще до того, як ми його почнемо, завжди вже є його мета (*aim*) і завдання (*purpose*). Ідея Шіллера полягає в тому, що існує вольова (мотиваційна) сила, яка спонукає нас пройти етап певних припущень не тільки на основі нашого минулого досвіду, а й також на основі розрахунку цілей і завдань

¹ Див.: *Schiller F. C. S. Axioms as Postulates // Personal Idealism*, ed. by Henry Start. — London, 1902. — P. 114.

² Там само. — P. 116.

³ Див.: Там само. — P. 106.

⁴ *Schiller F. C. S. Humanism*. — London, 1903. — P. 92.

наших думок. З цих міркувань випливає: «Постульоване є вираженням рушійних сил, які спонукають нас діяти, висуваючи певні припущення. Це результат безперервної боротьби кожного організму, здатного змінювати свій досвід, приводячи його до гармонійної і прийнятної форми»¹.

Саме цей момент став ключовим для адаптації американськими правовими реалістами акценту, зробленого Шіллером, на людському елементі в пізнанні через чинник відбору, який з необхідністю врахування особистості робить процес пізнання виключно особистою справою. Соціальна якість особисто здобутого знання приходить тоді, коли індивідуально сформульовані постулати стають широко прийнятими. Говорячи словами Шіллера, «людина є соціальна істота, а істина, безсумнівно, значною мірою є соціальний продукт»². Так що істина «повинна бути чимось більшим, ніж індивідуальне воління; вона зобов'язана добитися соціального визнання, трансформуючись у соціальну власність»³.

Істина — продукт переваги того теоретичного припущення, яке є корисним і дійовим. Постулати, які ми вважаємо корисними і з якими працюємо, стають для нас реальними. Але оскільки реальне в точному факті ніколи не *буває*, а завжди лише *стає*, наше пізнання завжди є не *реальність*, що сталася, а *процес*. Цей процес спрямований на спробу раціональної інтерпретації нашого досвіду і засновується нами на тих кращих припущеннях, з якими ми можемо працювати в даний момент, хоча, можливо, і не найкращих з тих, які ми могли б вигадати. Перевірка істинності аксіоми, за Шіллером, є тоді нічим іншим, як з'ясуванням її загальної корисності, ефективності і дійовості. «Постулат не стане аксіоматичним доти, поки не стане ясно, де він працює і якою мірою»⁴.

Те, що зроблене Шіллером, належить до з'ясування функції логіки більшою мірою як критерію правильного слідування, ніж достовірності засновків. Більш того, в підстановці оцінок достовірності він відносить логіку і етику до процесу осмислення, в якому етика призначена стати теорією дослідження, що допомагає нам у встановленні того, що ми повинні знати

¹ Schiller F. C. S. Axioms as Postulates. — P. 91.

² Там само. — P. 58.

³ Там само. — P. 58.

⁴ Там само. — P. 124.

за допомогою постулатів, створюючих «*nisus formativus*» розумового розвитку»¹. Тим самим Шіллер ще на початку ХХ ст. поставив проблему логіки як етики дискурсу, пріоритет постановки якої в наші дні нерідко і неправильно пов'язують із філософією Ю. Хабермаса².

Оскільки в математиці та фізиці були встановлені множинність і конкуренція концептуальних моделей, їх визнання тим більше є доречним у сфері права, де ця множинність стала безперечним історичним фактом і задовго до математико-фізичних відкриттів привела не тільки до їх конкуренції, а й до певної толерантності стосовно різноманітності правових систем.

Як показувалося раніше³, схожу позицію стосовно методологічної оцінки апіорного процесу займав Д'юї. Вважаючи, що геометрія Рімана і Лобачевського «звільнила геометрію від її супутнього екзистенційного значення», він стверджував, що «загальні юридичні норми і принципи є робочими гіпотезами»⁴. Сакралізація готових попередніх універсальних принципів є головною перешкодою для того способу мислення, який є безумовним реквізитом послідовних, безпечних і розумних соціальних реформ взагалі і соціального прогресу засобами права зокрема⁵. Оскільки право завжди звернене до вірогідного майбутнього, замість аристотелівської логіки з її апіорними принципами, аксіомами і силогізмами Д'юї запропонував орієнтуватися більше на апостеріорну «логіку переваги ймовірностей, ніж на дедукцію очевидностей»⁶.

Критикуючи традиційну логіку з іншої, неопозитивістської сторони, М. Коен посилив свою попередню позицію⁷, як

¹ Schiller F. C. S. Axioms as Postulates. — P. 94.

² Див.: Habermas J. 1) Theorie des kommunikativen Handelns. — Frankfurt, 1981; 2) Vorstudien und Ergdungen zur Theorie des kommunikativen Handelns. — Frankfurt, 1984; 3) Between Facts and Norms. — Cambridge (Mass), 1998; 4) Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. — СПб, 2000 та ін.

³ Див. Титов В. Джон Д'юї про можливості застосування логіки в праві // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 1 (24).

⁴ Dewey J. Logical Method and the Law // Cornell Law Quarterly. — Dec. 1924. — Vol. 10. — P. 26.

⁵ Див.: Dewey, John. Logic. The Theory of Inquiry. — N. Y., 1938. — P. 10.

⁶ Там само. — P. 109.

⁷ Див.: Титов В. Морріс Коен про місце логіки в праві // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 4 (23).

і раніше наполягаючи на тому, що відкидання самоочевидних принципів і методів традиційної логіки має виключно серйозні наслідки для проблеми достовірності в праві. Джерело проблеми, за Коеном, міститься в класичному розумінні права як розуму. «Коли захисники класичної теорії права говорять нам, що право є розум, вони вважають, що право дедукується з перших принципів права, які так само вічні, самоочевидні і ясні, як аксіоми Евкліда»¹. Прийнявши за зразок геометрію, аристотелівська логіка відповідала великій стабільності життя древніх, тоді як сучасна логіка розробляється в епоху безперервних змін. Аристотелівська логіка з її суб'єктно-предикатною структурою є передусім логікою субсумпції і найкраще пристосована до систем фіксованих процесів. Сучасна логіка більшою мірою адекватна системам, що змінюються, оскільки сучасна логіка, як і сучасна математика, оперує інваріантними правилами, що керують можливими трансформаціями.

Коен вважав невірним «поширене серед професіоналів прагнення до того, щоб звільнити те, що в праві є, від того, що повинно бути»². Він писав, що науковий підхід має співвідноситися з логічними характеристиками гіпотез і припущень, абсолютно не залежно від того, в чому полягає їх матеріальна сутність. Матеріальне (substantial) право, що виявляється в процедурі, процесі судового дослідження, надає останньому внутрішню когерентність більшою мірою, ніж логічні докази, які залишаються незалежними від будь-яких людських інститутів. На його думку, замінюючи самоочевидні аксіоми природного права на нормативні постулати, спеціально розроблені для виведення соціально бажаних наслідків, ми діємо відповідно до тенденції всієї сучасної наукової та філософської думки і сприяємо поширенню контролю права над різноманітними юридичними ситуаціями, порівняно з тим, який має сучасна фізика щодо фізичного світу. Таке посилення значення логіки стосовно юридичних досліджень «показує нам, що наука про те, що таке належне, або бажане, або справедливе право, може бути логічно такою ж стислою, як і математика»³.

Але не всі реалісти були згодні з Коеном. До заперечення апріорних і самоочевидних принципів не-евклідов напрям

¹ *Cohen, Morris R. Law and the Social Order.* — N. Y., 1933. — P. 264.

² *Cohen, Morris R.* Вказ. праця. — P. 238.

³ Там само. — P. 281.

юридичної думки додав вимогу єдиного логічного методу, загального як для природознавства, так і для соціальних наук в інтерпретаціях нашого досвіду. Оскільки очевидно, що емпіричних інтерпретацій нашого досвіду може бути дуже багато, саме логіка може надати єдності методу, що забезпечує теоретичну зв'язність емпіричного матеріалу. Навіть якщо використати символічні засоби сучасної логіки лише як спосіб скорочення, вже стає можливим виразити складні інтелектуальні операції, незважаючи на те, чи існують їх правові прообрази, чи ні, і навіть не ставлячи питання про їх істинність, а досліджуючи одні тільки характеристики процесуального слідування.

Для розробки і застосування єдиного для фізичних і соціальних наук методу професор Колумбійського університету К. Дж. Кайзер запропонував поняття «доктринальної функції»¹. Щоб одержати доктринальну функцію, введене Расселом логічне поняття «пропозиційної функції»² доповнюється більш складним, в якому одночасно враховуються дві пропозиційні функції. На відміну від звичайної у доктринальній функції не одна, а декілька багатозначних змінних, які дають реляційний або функціональний метод, в якому логіка є засобом встановлення несуперечності замість процесу досягнення чи обґрунтування істин. З цієї точки зору міркування логічної можливості переважають (*supercede*) над процесом верифікації спостереження і експерименту.

Відмінність, яку Кайзер проводить між логікою і конкретною наукою — це відмінність між формою і змістом. «Логічна дедукція... [і взагалі всі] достовірні доведення... повністю залежать від форми засновків або постулатів, а не від часткових значень, які ми можемо приписувати їх невизначуваним або змінним термінам чи символам»³. Іншими словами, поки нас головним чином цікавить форма, а не зміст, ми перебуваємо у сфері логіки або абстрактного доведення. «Достовірність нашого міркування атрибутується несуперечністю, з якою з постулатів виводяться наслідки, абсолютно незалежно від їх змісту»⁴. Але

¹ Див.: *Keyser C. J. On the Study of Legal Science // Yale Law Journal. — 1929. — Vol. 38. — P. 413–420.*

² Див.: *Russell B. Introduction to Mathematical Philosophy. — London & N. Y., 1919. — Ch. IV.*

³ *Keyser C. J. Mathematical Philosophy. — N. Y., 1929. P. 56.*

⁴ *Keyser C. J. The Nature of the Doctrinal Function and Its Role in Rational Thought. — P. 719.*

як тільки ми починаємо приписувати символам якісь значення, ми залишаємо сферу чистої логіки і вступаємо на терени прикладної логіки, де зміст переважає над формою міркувань.

Значення цих зауважень для права полягає в тому, що право є прикладною наукою, в якій пошуки достовірності аналогічні тим, що ведуться в інших прикладних науках¹. Згідно з теорією Кайзера абсолютна достовірність недосяжна в будь-якій прикладній науці. Крім того, сучасне право стає все більш природним правом з мінливим змістом. Тому Кайзер вважає, що «природне право у точному значенні, якщо воно взагалі існує за межами даного поняття — є ніщо інше, як постійний зв'язок між непостійними явищами. Іншими словами, воно є інваріантними відносинами між варіативними термінами»².

Нездатність зрозуміти, що, маючи справу з правом, ми маємо справу з багатозначними змінними, «веде до непорозуміння і нескінченних диспутів». Їх можна уникнути шляхом свідомого вживання доктринальних функцій, що містять змінні, які можуть приймати від одного до нескінченної кількості значень.

Процес мислення, за Кайзером, здійснюється таким чином: думка формулюється як висловлювання, яке може бути істинним або хибним залежно від того, чи підтверджуються досвідом його наслідки. Вона *стає істинною лише остільки, оскільки вона працює*, її логічно вірогідні імплікації стають важливими для контролювання світу. У висловлюванні прикладної науки її терміни є змінними і можуть бути виражені символами таким шляхом, що відношення між термінами залишаться незмінними. В результаті з'являється пропозиційна функція, яка хоч і має форму висловлювання, але насправді є тільки матрицею, придатною для надання форми багатьом висловлюванням як у даній, так і в інших науках, або в жодній із них, залежно від того, чи має пропозиційна функція лише чисту форму або ж наповнюється змістом. Тепер, оскільки доктрина складається з більш ніж одного висловлювання, на основі їх множини можна задати доктринальну функцію.

Детальність, з якою Кайзер розробив категоріальні і гіпотетичні типи доктринальних функцій, їх антецедентів і кон-

¹ Див.: Keyser C. J. Humanism and Science. — N. Y., 1931. — P. 227.

² Див.: Keyser C. J. Mathematical Philosophy. — P. 195.

секвентів, вимагає більш ґрунтовного дослідження, що показує істинний розмах його концепції. Зараз досить зазначити, що розробка доктринальної функції приводить Кайзера до висновку, що її прийняття відкриває континуум істинних, помилкових і хибних доктрин. Коли це поняття застосоване до права, «яке не є чимось інваріантним, але є множиною змінних, що перебігають у часі, у просторі і по окремих об'єктах», тільки тоді й виникає власне «наукове поняття функціональності у вивченні права»¹.

Як приклад несвідомого вживання доктринальної функції до матерії, яку він вважає абсолютно невичерпною, Кайзер наводить базисні закони США. Так, в американській Декларації незалежності він вбачає присутність апріорно-спекулятивного зразка. Відповідно до пануючої філософії XVIII ст. постулати Декларації засновані на «самоочевидних істинах», точно таких самих, як і ті аксіоми геометрії, що на той час вважалися самоочевидними. Кайзер пише, що в наші дні зрозуміло, що «сукупність цих самоочевидних думок була всього лише сукупністю політичних постулатів. У цих невизначуваних термінах або змінних було написано дуже багато сумнівного... Виходячи з цих постулатів, автори висунули теорему, відповідно до якої колонії володіють не тільки правом, а й обов'язком відділитися від метрополії і встановити власний уряд»².

Звертаючись до Конституції США, Кайзер пише: «Статті Конституції є постулати; теоремами є невиражені твердження про те, що різні великі цілі, зазначені в преамбулі, будуть досягнуті; аргументи ж, запропоновані для доведення тверджень, що передбачають досяжність цих цілей, знаходимо в дебатах, що точилися до прийняття Конституції. Як заявляли самі Засновники³, у серцевині їх проекту лежало таке міркування: *Якщо прийняти ці різні статті, то, як доводять наші попередні міркування, такі і такі-то цілепокладання будуть реалізовані.* Очевидно, ми тут маємо позитивний приклад загального формування зразків постульованого мислення; і в його результаті, оскільки головні терміни не визначені і тому є змінними, ми маємо доктринальну функцію гіпотетичного

¹ Keyser C. J. Humanism and Science. — P. 192–193.

² Keyser C. J. The Nature of the Doctrinal Function and Its Role in Rational Thought. — P. 741.

³ *The Framers* — так звичайно називають творців Конституції США.

типу»¹. Ці і подібні ним інші приклади несвідомого застосування доктринальної функції, як вважає Кайзер, говорять про те, що навіть найбільш фундаментальні правові закони є нічим іншим, як гіпотезами, які встановлюються «за допомогою загальної згоди думок експертів у даній царині»².

Хоч і є очевидні і в деяких моментах істотні відмінності між усіма «правовими реалістами», однак є принаймні один пункт, який всі вони поділяють і який виправдовує угруповання їх всіх в одну «не-евклідовську» школу. Цей пункт збігу є заклопотаність їх навіть не самим правовим знанням, не логікою або математикою самими по собі, але скоріше проблемами методології права, взятого як ціле. Звідси той живий і вдумливий інтерес не тільки до відносно близьких галузей соціо-гуманітарного знання: логіки, лінгвістики, семантики, психології, соціології, політології, етнографії, культурології, а й до математики, фізики, біології, технології в пошуках розв'язань фундаментальних проблем.

Багато з того, що пропонувалося не-евклідианцями, сьогодні може викликати усмішку. Але їх щира віра в нову логіку і готовність розробляти відповідні напрями досліджень змушує ставитися з повагою до їх спроб зрозуміти, що може дати нова логіка, а не твердити на зразок чеховського персонажа: «Цього не може бути, тому що цього не може бути ніколи». Потрібно до того ж сказати, що навіть найавторитетніші логіки-новатори того часу досить скептично оцінювали можливості застосування логіки до розв'язання реальних проблем. Так, Б. Рассел, вже перебуваючи у zenіті слави беззаперечного авторитету в математичній логіці, звертаючись під впливом свого молодого колеги Л. Вітгенштайна до проблеми нечіткості понять, несподівано для всього наукового світу і особливо для представників логічного позитивізму Віденської школи раптом заявив: «Наша логіка належить не до цього земного життя, а до уявного небесного існування»³. Можливо, маючи на увазі це визнання Рассела, через декілька років М. Амос писав: «Бертран Рассел помічає, що ми ще недостатньо знаємо логі-

¹ Keyser C. J. The Nature of the Doctrinal Function and Its Role in Rational Thought. — P. 741.

² Там само. — P. 734.

³ Russell B. Vagueness // The Australasian Journal for Philosophy and Psychology. — 1923. — Vol. 1. — P. 91.

ку, щоб атакувати головні проблеми філософії; і Кейнс (Keynes) робить таке ж зауваження в «Трактаті про ймовірність». Отже, цілком можливо, що ми ще недостатньо знаємо логіку, щоб бути здатними зрозуміти право»¹.

Було потрібно сумістити функцію логіки як засобу встановлення істини з функцією права як системи правил і міри людської активності. Безсумнівно, щоб краще зрозуміти право, бажане більш повне знання логіки, але, щоб зрозуміти, яка логіка краще підходить до права, потрібно більше знання його соціального контексту, на чому й сфокусували свою увагу американські правові реалісти.

Представники не-евклідовської школи правової думки в точному значенні не були представниками систематичної юриспруденції, незважаючи на те, що реалісти більшою мірою стали спиратися на «чисту теорію права» ідейно близького Віденській школі логічного позитивізму Г. Кельзена², ніж на більш близьку Гарвардську школу «концептуального прагматизму», біля витоків якої стояли визнані лідери американської та світової логіки Ч. С. Пірс³ і К. І. Льюїс⁴. Останні були ближче за «віденців» до схоластичної логіки Д. Скота і, внаслідок цього, ближче до концептуальних підвалин англо-американського загального права. Але з'ясувалося це тільки в 50-х роках ХХ ст.

Надійшла до редколегії 15.06.01

¹ *Amos M. S. Recent Studies in Philosophy of Law // Cambridge Law Journal. — 1927. — Vol. 3. — P. 31–41.*

² Див.: *Kelsen H. The Pure Theory of Law 50 // Law Quarterly Review, 1934. — Vol. 50. — P. 474–521.*

³ Див.: *Peirce Ch. S. Collected Papers / ed. by M. Hartshorne and P. Weiss. — Cambridge (Mass), 1933. — Vol. 3. Exact Logic. The Critic of Arguments.*

⁴ Див.: *Lewis C. I. 1) A Survey of Symbolic Logic. Berkeley, 1918; 2) The Pragmatic Element in Knowledge. Berkeley, 1926; 3) Mind and the World-Order. — N. Y., 1929; 3) Logic and Pragmatism // Contemporary American Philosophy / ed. by V. P. Adams and W. P. Montague. — N. Y., 1930; 4) *Lewis C. I., Langford C. H. Symbolic Logic. — N. Y., 1932.**